

„PREGALAŠTVO“ - PREGAČE IZ ZBIRKE NOŠNJI DALMATINSKOGA ZALEĐA ETNOGRAFSKOG MUZEJA SPLIT

IDA JAKŠIĆ
Etnografski muzej Split
Iza Vestibula 4
HR-21000 Split
ida@etnografski-muzej-split.hr

UDK 391.2
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno/Received: 2.06.2022.
Prihvaćeno/Accepted: 10.06.2022.

Pregače su još u prvoj polovini 20. stoljeća bile neizostavnim dijelom nošnji stanovnica unutrašnjosti Dalmacije. Zapažanja o pregačama iznesena u ovome članku zasnovana su najvećim dijelom na izučavanju bogate građe koja se čuva u Zbirci nošnji dalmatinskoga zaleđa EMS-a.¹ Uz opći pregled razvoja i uporabe ovog odjevnog predmeta kroz povijest, predstavljene su vrste pregača zastupljene u zaleđu Dalmacije, kao i cjeloviti proces njihove ručne izrade od domaće ovčje vune. U središtu zanimanja su pregače istkane ukrasnom tehnikom klječanja.

Ključne riječi: *pregača, vuna, tkanje, tradicijsko tekstilno rukotvorstvo, dalmatinsko zaleđe*

Uvod

Pokrivanje tijela odjećom - raznovrsnim pokrivalima od prirodnih i umjetnih materijala - svojstveno je jedino čovjeku i jedna je od njegovih osnovnih potreba. Prvotno je odijevanje bilo uvjetovano isključivo potrebom za zaštitom tijela od (štetnih) vanjskih utjecaja, pa i od tuđega pogleda. Odjeća će uslijed ljudske potrebe za uljepšavanjem dobiti i estetsku nadogradnju, ali i mnoge druge značajke. Na način odijevanja utjecat će društveni i tehnološki razvoj, migracije, običaji i tradicija, moda i drugi čimbenici. Odjeća „odaje“ i društveni položaj onoga koji ju nosi. Njome se iskazuje snaga, moć i autoritet pojedinaca ili povlaštenih društvenih slojeva, odnosno razlika između pripadnika/-ica različitoga društvenog statusa, npr. onog imovinskog ili bračnog. Određenoj odjeći i dodatcima su tradicijske zajednice pripisivale i magijsko značenje, u smislu pružanja zaštite od uroka i zlih sila.

¹ Autorica teksta ujedno je voditeljica Zbirke od 1996. godine.

Ovisno o klimatskim karakteristikama određenog područja pokrivenost tijela može sezati od minimalne preko djelomične do one cjelovite i slojevite. Okvirno do sredine prošlog stoljeća, odnosno do Drugoga svjetskog rata, a ponegdje i duže, područje jadranskoga zaobalja bilo je zornim primjerom slojevitosti u tradicijskome odijevanju (i obuvanju). I ženska i muška nošnja podrazumijevala je više slojeva odjeće, posebice na gornjem dijelu tijela.

Bez obzira na godišnje doba, neke su vrste odjevnih predmeta u dalmatinskome zaleđu i šire bile obaveznim dijelom starinskoga odjevnog kompleta. U ženskim nošnjama među njima bila je upravo pregača. Za toplijeg je vremena nošena preko same košulje-tunike, uz dodatak pojasa (*tkanice*) i podužeg prsluka (*sadaka/jačerm/zobuna*), a zimi bi se pod njom našla još suknena haljina (*modrina* ili *bjelača*). Govorimo li o kasnijem tipu nošnje, pregača se nosila uz razne kratke haljetke s rukavima (*oplečke, guće i jaketice*) te prsluke (*korpetel/krožete*), vezana u struku preko haljine (*carze, fuštana*) ili suknje (*brnjice, kotule*).

Od praktične do dekorativne uloge i natrag - pregače kroz povijest

Pregača je odjevni predmet koji se nosi preko ostale odjeće kako bi ju se zaštitilo od prljanja i oštećivanja. Uz tu osnovnu praktičnu funkciju ona je služila (i služi) u dekorativne i obredne svrhe, s time da su se njene uloge kroz povijest mijenjale i preklapale. Danas postoje razne vrste pregača kojima se prekriva cijela prednjica pa i leđni dio (*kecelje*), no temeljna je ona koja se privezuje o pâsu i seže od njega naniže.

Pregačama kakve danas poznajemo preteča se može potražiti u jednom od primarnih oblika nekrojene odjeće - komadu tkanine, kože ili lîka kojim se prekrivao preponski dio, odnosno intimni dijelovi tijela. Kod urođenika u tropskim krajevima ta je svojevrsna pregačica obično (bila) jedini komad odjeće.² Tipološki bliskim drži se i odjevni predmet zabilježen na staroegipatskim prikazima muških figura opasanih drapiranom tkaninom,³ što je ujedno početna točka od koje većina dostupnih izvora prati povijest pregača. Iz tih drevnih vremena potječu i prikazi posebno dekoriranih pregača kao statusnog simbola egipatskih faraona ili asirskih svećenika. U antičkoj Grčkoj su ih

² <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=50093>

³ <https://hr.puntomariner.com/the-history-of-the-apron/>

također nosili muškarci, kao i Etruščani te starorimski svećenici i vojnici.⁴

Vjerojatno najstariji prikazi žena s pregačama su kretske figurice tzv. zmijskih božica plodnosti, štovanih u brončanodobnoj minojskoj kulturi.⁵



Zmijska božica, 17. st. pr. Kr.⁶

⁴ ibid.

⁵ <https://en.wikipedia.org/wiki/Apron>

⁶ https://hr.wikipedia.org/wiki/Minojska_kultura

Od tog je vremena ovaj odjevni predmet prošao kroz mnoge promjene što se tiče forme, namjene i stupnja popularnosti.

U srednjovjekovnoj Europi, s razvojem obrta, pregača iz praktičnih razloga postaje neizbježnim dijelom radne odjeće trgovaca i zanatlija poput kovača, krojača, obučara, drvodjelaca, zlatara, urara, brijača, mesara ili trgovaca ribom, a svaka od tih profesija koristila je pregače prepoznatljivih boja i dezena.⁷ Tijekom srednjega vijeka pregača zadržava svoju praktičnu funkciju, no potom se javlja i kao raskošni modni dodatak toaleta renesansnih plemkinja. Po uzoru na njih i seoske će žene usvojiti praksu ukrašavanja pregača vezom.⁸ Ženski likovi s pregačom također su čest motiv na umjetničkim slikama iz razdoblja srednjeg vijeka i renesanse.



Francuski ženski odjevni komplet (*robe à l'anglaise*) s pregačom ukrašenom bijelim vezom, oko 1780. g. - Kyoto Costume Institute

⁷ Kamenoklesarska, odnosno zidarska je, primjerice, bila bijela kakva je i kamena prašina od koje je štitila odjeću. Slobodni zidari, odnosno pripadnici masonskoga pokreta i dandanas u ceremonijalnim prigodama, uz rukavice i lentu, koriste pregaču kao jedan od simbola i atributa toga pokreta. (<https://bellatory.com/fashion-industry/HIstoryofClothingApronsPracticalandDecorativeFashionClassics>)

⁸ <https://hr.puntomariner.com/the-history-of-the-apron/>



Pariška večernja haljina s „nadsuknjom nalik pregači“, oko 1874. g. - Kyoto Costume Institute

Popularnost pregače kao takve jačala je i opadala tijekom vremena. Sredinom 20. stoljeća, po završetku ratnih strahota, zapadnjačka kultura prigrlila ju je kao simbol obitelji, majke-domaćice i obilja na stolu. Međutim, u kasnim 1960-ima žene se počinju masovnije afirmirati u raznim sferama djelatnosti izvan kuće, čineći tako značajan odmak od tradicionalne uloge domaćice, čime kućna pregača zadobiva značenje omraženog i staromodnog predmeta. Vrijeme je to i veće dostupnosti odjeće te šire uporabe perilica rublja, što je također utjecalo na izlišnost nošenja pregača kojima odjeću treba štititi.

U suvremenom dobu praktična uporaba pregača proživljava svojevrsni procvat, pogotovo s medijskom popularizacijom kulinarskih umijeća. Pri tome se na pregače

gleda kao na jednako prihvatljive i za žene i za muškarce. No, bez obzira na razinu njihove popularnosti u okvirima kućanstva, nošenje pregača će uvijek biti nužnost u obavljanju određenih poslova, osobito onih koji se tiču hrane (mesari, konobari, kuhari). Stoga je vrlo izgledno da će iznimno duga povijest ovog odjevnog predmeta ostati neprekinutom.

U tradicijskoj kulturi mnogih naroda pa i našega, pregača je neizostavni dio ženskoga odjevnog kompleta, kako njegove svakodnevne tako i najsvečanije inačice.

Odnosna građa u Zbirci nošnji dalmatinskoga zaleđa

Dok je danas uporaba pregače svedena uglavnom na kuhinju ili neke radne prostore, do duboko u 20. stoljeće vezivale su je oko struka i svagdanom i blagdanom dalmatinske žene, djevojke i djevojčice. Činjenica da je bila dijelom svakodnevne i cjelodnevne ženske oprave, nepobitno je upućivala na tradicionalnu uloge žene kao domaćice, čije su nebrojene dužnosti i neprekinuti niz poslova bili vezani prvenstveno uz kuću, odnosno dom.

Riječ kojom se u hrvatskom književnom jeziku obilježava ovaj odjevni predmet ima praslavensko podrijetlo,⁹ pa se kao takva u istom značenju javlja i u drugim slavenskim jezicima.¹⁰ U svakom slučaju, etimološki je taj naziv povezan s pregalaštvom, odnosno prezanjem na posao i ulaganjem truda.

Što se tiče drugih, regionalnih naziva za pregaču, treba reći da talijanizam *traversa* ili *traverša* podrazumijeva one šivane od kupovnih, laganijih tkanina, kakve nalazimo u nošnjama priobalja i u mlađem tipu nošnji unutrašnjosti Dalmacije. No, pregače ili *pregljače* starijeg tipa mahom su u cijelosti ručno izrađene, u pravilu od domaće vune. U Zbirci nošnji dalmatinskoga zaleđa potonjih je čak 507 primjeraka; samo četiri među njima izrađene su od domaće svilene niti. Tu su još i četiri vunene pregače koje nisu isključivo ručni rad: dvije sašivene od metražne vunene tkanine te dvije atipične pregače od gotovog platna ručno izvezenog vunom.¹¹

⁹ Od prasl. přegnŕti, přęti (rus. прѣч': upregnuti, polj. sprzag: zaprega); přęgnuti – *ekspr.* odlučno se prihvatiti, latiti čega, uložiti napore u što; biti pregalac (pregnuti na posao). (<https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>)

¹⁰ Radauš Ribarić 1988:21.

¹¹ U prvom slučaju radi se o dvije pregače sa sinjskoga područja (inv. br. XV/153 i XV/154), za koje je u muzejskoj dokumentaciji zabilježeno da su od



Primjerak vunene pregače; Drniš, poč. 20. st. (inv. br. 1041)

vunenog materijala tvorničke proizvodnje, što bi inače bilo teško uočljivo. Druge dvije spomenute pregače potječu iz zadarskoga zaleđa (inv. br. V/6899 i V/6900). Na tim pregačama iz 19. st. motivi rukom izvezeni domaćom vunom na lanenoj podlozi, oponašaju motive inače tipične za tkane vunene pregače.

Ovaj rijetko zabilježeni način ukrašavanja, kod kojega je cijela platnena površina odjevnog predmeta prekrivena polikromnim vezom, nalazimo na još jednom raritetnom muzejskom predmetu iz Zbirke jadranskih nošnji – ženskoj košulji iz Biograda n/m (inv. br. V/6666) s početka 19. st. Izrađena je jednakim tehnikama vezenja, samo je ovdje korištena svilena nit.



Dio pregače izrađene vunanim vezom na lanenoj podlozi; Obrovac, 1. pol. 19. st. (inv. br. V/6899)

	tkanje	vez na platnu	kup. vun. tkanina	
vuna	503	2	2	
svila	4	/	/	
	507	2	2	511

Pri brojimo li svima njima i 16 *traversi*, dolazimo do ukupne brojke od 527 primjeraka u rečenoj Zbirci. Ona danas broji 4322 predmeta, što znači da se na same pregače odnosi više od jedne osmine cjelokupne Zbirke, a to nedvosmisleno ukazuje na značaj ovog segmenta tradicijskoga tekstilnog rukotvorstva.

Od runa do vunene tkanine

U domaćoj izradi odjevnih predmeta, torbi, vreća, užadi i prekrivača stanovništvo zaleđa Dalmacije oslanjalo se na dostupne sirovine. Budući da je u ovom brdskom području ovčarstvo bilo među glavnim granama gospodarstva, najčešće je za tu namjenu korišteno ovčje runo, a jednim dijelom i druge sirovine također životinjskoga podrijetla (kozja kostrijet i prirodna svila od dudova svilca¹²). Znatno manje je bila zastupljena upotreba tekstilnih sirovina biljnoga podrijetla (lana i konoplje), koje su više svojstvene hrvatskim ravničarskim krajevima. Od 19. st. u upotrebu ulazi i industrijski proizvedena pamučna nit.¹³

Vuneni materijal, kao najzastupljeniji u tekstilnome rukotvorstvu dalmatinskoga zaleđa, ujedno je bio glavno obilježje njegova tradicijskoga odjevnog stila.

Cijeli se proces od prerade sirovine, preko tkanja do šivanja i ukrašavanja tekstilnih predmeta uglavnom odvijao u okvirima prilično samodostatnih seoskih domaćinstava. Ovo je ponegdje potrajalo i do sredine prošloga stoljeća, kada gasne domaća proizvodnja tekstilnih sirovina i nošnja se gubi iz uporabe. Vrijeme je to konačnoga raspada obiteljskih zadruga – kućnih zajednica više obitelji i naraštaja u krvnome srodstvu, među čijim je mnogobrojnim članovima bila organizirana podjela rada sa striktno određenim zaduženjima. Tako je striženje ovaca bilo u opsegu muških poslova, nakon čega bi posao sa svrhom dobivanja vunene pređe i tkanine u potpunosti preuzimale žene. Stoga je obrada ove teme ujedno posveta marljivim i spretnim rukama ondašnjih seoskih žena, koje su od svoga ranog djetinjstva sudjelovale u procesu izrade tekstila te su do razdoblja djevojaštva mahom ovladale svim za to nužnim vještinama. Da bi priredile odjeću i druge tekstilije za sebe, a po udaji i za potrebe članova obitelji i kućanstva, trebalo je ovčje runo oprati, osušeno iščešljavati, od njega ispresti niti pređe, obojiti ih te konačno od

¹² Svilena nit je, u krajevima s tradicijom uzgoja dudova svilca, također korištena za izradu pregača. U unutrašnjosti Dalmacije ta je praksa zabilježena na srednodalmatinskom jugoistoku sa središtem u Imotskome.

¹³ Muraj 2001:137. Usporedo s tekstilnim sirovinama vlastite proizvodnje, na prijelazu 19. u 20. st. koristi se već industrijski proizvedena pamučna i vunena pređa te umjetna svila (Eckhel 1988:29).

Tako je, primjerice, pregača iz sinjskoga Podvaroša (inv. br. XV/247) početkom 20. st. izrađena kombinacijom crne pamučne niti, crvene domaće i zelene tvorničke vune. Inače se kod pregača kupovni pamuk pojavljuje gotovo isključivo u bijeloj boji, a korišten je najčešće za niti osnove u tkanju.

njih izraditi tkaninu.¹⁴ Tome je tek slijedilo ručno šivanje i ukrašavanje tkanina vezivom (ne nužno tim redoslijedom).

Raščešljavanje ostrizenoga runa vršilo se prvo prstima, a zatim zupcima *grebena* i *gargaša*,¹⁵ da bi se tako omekšano pripremilo za pređenje niti pomoću preslice i vretena. Preslica ili *kudilja* bila je vjerni pratilac seoskih žena; marljivo su od najranije mladosti prele kadgod im ruke nisu bile zauzete nekim neodgodivim poslom, pa i uz istodobno obavljanje drugih radnji. Taj poduži štap za pričvršćivanje iščešljanog runa često je ukrašen rezbarijama, čime su preslice zavrijedile mjesto među muzejskim primjercima drvorezbarskoga narodnog stvaralaštva.¹⁶ U prošlosti su one, kao predmeti uporabnog i simboličkog značaja, činile obavezni dio djevojačkih miraza.

Pri pređenju bi žene preslicu donjim dijelom obično zatakale o pojas i vunu sukale prstima ovlaženima pljuvačkom, oblikujući na taj način vunenu nit. Istovremeno su drugom rukom vrteći vretenasti štapić namatale ispredenu nit na njega. Nakon toga bi pređu premotala u široke svitke i po potrebi je podvrgavale bojenju, kako u izradi tekstila ne bi bile ograničene samo na neobojevu bijelu, smeđu i crnu ovčju vunu.¹⁷ Do pojave jarkih industrijskih boja za tekstil 1930-ih godina,¹⁸ uobičajeno je bilo korištenje biljnih boja karakterističnih zagasitih tonova, pa je takav i kolorit starijih tekstilnih izrađevina. Prirodne su se boje dobivale kuhanjem korijenja, kore, lišća ili plodova raznih biljaka i stabala.¹⁹

¹⁴ U pojedinim dijelovima Hrvatske, poput Istre i splitskoga zaleđa, manji udio u samoj izradi tkanine imali su i muškarci (Radauš Ribarić 1988:23).

¹⁵ Par drvenih naprava s metalnim šiljcima različite gustoće i dužine (*grebeni* s rjeđim i dužim, *gargaše* s gušćim i kraćim), kojima se raščešljava pramen po pramen vune.

¹⁶ Ukrašavao se posebice njihov gornji prošireni dio, prema obliku kojega etnološka struka preslice tipične za dalmatinsko zaleđe svrstava u lopatasti i kopljasti tip (Vojnović Traživuk 2021:21).

¹⁷ Bojenje se moglo vršiti i u kasnijoj fazi izrade predmeta od vune; gotovu tkaninu ili dijelove odjeće podvrgavalo se bojenju u profesionalnim *tangarijama* u većim primorskim centrima. Prije *tanganja* vršilo se i stupanje vunene tkanine za prekrivače ili gornje dijelove nošnje, no taj postupak zbijanja strukture vunenog tkanja nije primjenjivan na pregače.

¹⁸ Eckhel 1988:29.

¹⁹ Izdvojimo ovdje biljku broć (*Rubia tinctorum*), od čijeg se korijena dobivalo *broćevo crvenilo* ili *alizarin*.

(<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=9621>)

Priprema za izradu tkanine podrazumijevala je i zahtjevni postupak snovanja osnove, čemu su bile vične tek pojedine seoske žene. Njime se stvarao sustav temeljnih uzdužnih niti koje će se napeti na tkalačku spravu i ispreplesti poprečnim nitima potke. Ujedno bi se snovanjem unaprijed odredila širina i dužina buduće tkanine.

Tkalo se na tkalačkom stanu - drvenoj spravi na kojoj se uzdužno postavljene niti (osnova) isprepliću s onim poprečnima (potka). Napete niti osnove pritom valja razdvajati, kroz nastali zijev provući niti potke te ih, po zatvaranju zijeva, sabiti drvenim pomagalom nalik češlju.

Prema položaju osnove razlikuju se dva tipa tkalačkih stanova korištenih na ovim prostorima: položeni i uspravni. Prvi je praslavenskoga podrijetla, a bilježi rašireniju i dužu upotrebu, u Dalmaciji pod nazivom *tara* ili *krosna*.²⁰ Ručno i nožno pokretan, ovaj stan kompleksne konstrukcije pružao je mogućnost izrade raznovrsnih tkanja neograničene dužine.

S druge strane, na jednostavnijem i podrijetlom još starijem uspravnom tkalačkom stanu izrađivala se isključivo vunena tkanina i to određene širine i dužine. Služio je tako za izradu pregača i torbi, raznih pokrivača, prostirki i grubih tkanina od kostrijeti.²¹ Sastavljen od četiri drvene grede, imao je oblik povećega četvrtastog okvira koji se pri tkanju prislanjao uza zid kuće.

Osnovne vrste (vunenog) tkanja

Ovisno o vrsti tkalačke sprave i o načinu razdvajanja osnove i upletanja potke, ali i vještini tkalje, nastaju različite vrste tkanja. Osnovna je tkalačka tehnika ona pri kojoj se napete niti osnove naizmjenično prepleću s jednom niti potke. Takav način rada naziva se platnenskim ili *prtenskim*, odnosno *tkanjem u 2 nita*. Ako se pritom potka gusto sabija tako da potpuno prekrije osnovu, govorimo o izradi ripsa.

Na složenijem, položenom tkalačkom stanu može se izraditi i *tkanje u 4 nita*, zvano još *sukanački* ili tkanje u vezu kepera. Prepoznaje se po stepenastoj strukturi ili pak po „šiljastom“ uzorku u tkanini, koji obično nazivamo „ribljom kosti“.

Crvena boja ističe se u koloritu odjevnih predmeta, a kod slavenskih naroda nosila je simbolička i magijska značenja kao boja mladosti i zdravlja (Radauš Ribarić 1988:21).

²⁰ Radauš Ribarić 1988:19; Vojnović Traživuk 2021:24-25.

²¹ Radauš Ribarić 1988:16.

Dok su se navedene tehnike koristile za tkanje kako vunenog tako i platnenog materijala, ukrasna tehnika klječanja, osobito svojstvena tekstilnome rukotvorstvu velikog dijela dalmatinskoga zaleđa, izvodi se isključivo vunom. Moguće ju je primijeniti na oba tipa tkalačkog stana i kombinirati sa spomenutom platnenskom, rips i keper tehnikom. Ubraja se u tzv. pr(ij)eborne tehnike, jer se izvodi prebiranjem niti osnove te ulaganjem u nastali zijev kraćih niti raznobojne potke,²² i to samim prstima ili uz pomoć drvenog šiljka / igle (*klječ*, *iver*, *klič*). Ova tehnika u razvojnom procesu proizvodnje tekstila predstavlja prijelazni stupanj od početnog preplitanja, odnosno pretkivanja do pravog tkanja.²³

Klječanjem se zasebno izrađuje svaki ukrasni motiv. Pritom se nekoliko niti osnove sasvim opleće te se posljedično između pojedinačnih motiva naziru razmaci, tj. otvori u tkanini. Među tipičnim geometrijskim motivima istkanima ovom tehnikom prevladavaju romboidni, trokutasti, kukasti i cik-cak oblici, koji se nižu u vodoravnim prugama.²⁴



Klječani motivi na pregači; Kijevo (Šibensko-kninska županija), poč. 20. st. (inv. br. 1776)

²² Muraj 2001:137, Eckhel 1988:36.

²³ Gušić 1955:186.

²⁴ Prema M. Gavazziju, ovaj osobit način tkanja karakterističnih geometrijskih ornamenata prednjeazijsko je kulturno dobro, a javlja se u gotovo svim hrvatskim krajevima (1991:89-90).

J. Radauš Ribarić bilježi da se ova „najznačajnija ukrasna tehnika vunenoga tkanja“ u folklornom tekstilu svojom primarno geometrijskom ornamentikom nadovezuje na likovni izraz prapovijesnih epoha, a sličnost joj pronalazi na keramici eneolitske vučedolske kulture (1988:16).



Klječani uzorak s pregače, Labin (trogirsko zaleđe), poč. 20. st. (inv. br. 5756)

Tipovi tkanih pregača u dalmatinskome zaleđu

Za izradu pregača koje su sastavnim dijelom tradicijskoga ženskog odjevnog kompleta, klječanje je na širokome području unutrašnjosti Dalmacije bilo ključnom i najzastupljenijom tkalačkom tehnikom.²⁵ O tome svjedoči i Zbirka narodnih nošnji dalmatinskoga zaleđa EMS-a; među vunenim pregačama iz fundusa one klječane imaju izrazitu brojčanu prevagu nad ostalim pregačama, rađenima jednostavnijim tehnikama *u dva* ili *četiri nita*.

Slijedom navedenoga, prostor unutrašnjosti Dalmacije može se prema tipu karakteristične pregače razdijeliti na dvije cjeline, s time da zamišljena crta njihova razdvajanja prolazi između vrličkoga i sinjskoga kraja.²⁶ Tako su pregače na širokom području Knina, Drniša i Vrljike, odnosno u zaleđu sjeverne i dijela srednje Dalmacije, u pravilu klječane. Od Sinja pak dalje prema jugoistoku, preko Poljica do Imotske krajine prevladavaju jednostavno otkane pregače bez ukrasnih uzoraka u tkanju,

²⁵ Osim kod ovog odjevnog predmeta, nalazimo je široko primijenjenu i u izradi prostirki i torbi.

²⁶ Jakšić 2007:520.

izuzev tankih poprečnih prugica i to najčešće na crvenoj podlozi.²⁷



Pregača, Jesenice (Donja Poljica),
poč. 20. st. (inv. br. 4039)

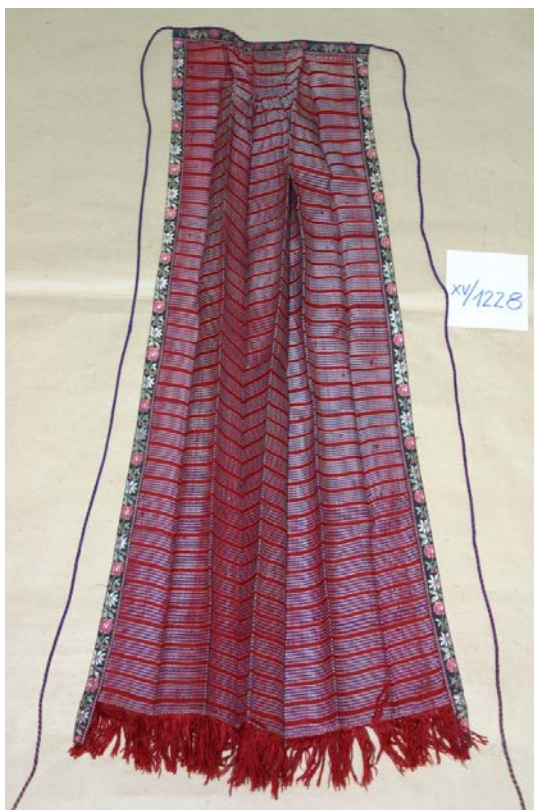


„Pregljača“ ukrašena
pozamanterijom; Konjsko (Klis)
oko 1915. g. (inv. br. XV/1509)

K tome su klječane pregače redovito obrubljene gustim vunenim resama (*potkić*), a o struku stoje kruto, gotovo poput kakve ploče. To kod onih drugih nije slučaj; one su laganije strukture i u vrhu nabrane pa niz skute padaju u mekšim (Poljica) ili čvršćim naborima (Sinj, Imotski).

²⁷ Još jugoistočnije, u vrgoračkom kraju i dolini Neretve, tkane su kombinacijom crnih i bijelih niti (osnova od crne vune i bijeloga pamuka, potka od crne vune), što tkanini daje izgled crno-bijelog rastera. U donjem dijelu ove pregače imaju polikromni geometrijski vez, a na samom dnu kraće rese. U fondusu Muzeja su tri takva primjerka s područja Metkovića: dvije u Zbirci nošnji dalmatinskoga zaleđa (inv. br. 630:SLT;6321 i 6322) te jedna u Zbirci rekonstruiranih nošnji (630:SLT;2471/2).

Nekoliko muzejskih primjeraka pregača tog tipa samo tkanih svilom umjesto vunom, redom potječu iz imotskoga kraja gdje su žene održavale tradiciju uzgoja dudova svilca.²⁸ Bile svilene ili vunene, one od finije otkanoga materijala nosile su lokalni naziv *pregljače pelenače*, jer su „tanke kao pelene“.



„Pregljača pelenača“ tkana svilom; Vinjani Donji, 1. pol. 20. st. (inv. br. XV/1228)

²⁸ Od osam sačuvanih primjeraka s imotskog područja četiri su tkana domaćom svilom: 630:SLT;6532, XV/1195, XV/1201 i XV/1228. U muzejskoj dokumentaciji o dotičnim predmetima izrijekom je navedeno da su ih „izrađivale same žene iz domaće svile koju su dobivale uzgajajući svilenu bubu, 'guju'.“



Udovištvo se očitovalo i u nošenju korotne pregače; Šumet (Imotski), 1912. g. (inv. br. XV/1223)

Dakako, postoje i otkloni od navedenog „pravila“ koje unutrašnjost Dalmacije načelno razdjeljuje prema tipu pregače. Zanimljiv je primjer crvene prugaste pregače (inv. br. XV/1410) iz sela Parčić u općini Drniš, nabavljene za Muzej 1964. g.²⁹ Prema kazivanju darovateljice predmeta zabilježeno je da su takve u prošlosti nošene samo u posebnim prigodama (za odlazak na sajam ili u crkvu, a djevojke za ples u kolu), dok su se

²⁹ Iako prugasto otkana (*u 4 nita*) na crvenoj podlozi, ova pregača tipski je ipak bliža krutim klječanim pregačama obrubljenim resama.

svakodnevno unutar kuće nosile one *kličane*. Ako kazivanje uzmemo kao vjerodostojno, značilo bi to da su jednostavno tkane prugaste pregače, iz nekoga nejasnog razloga, u određenom razdoblju bile cjenjenije od klječanih. Eventualno bi se ovo moglo objasniti njihovom tadašnjom iznimnošću na dotičnom području, a svakako i njihovom, simbolikom nabijenom, crvenom bojom.³⁰



Pregača, Parčić (Drniš), 2. pol. 19. st. (inv. br. XV/1410)

Nadalje, prostor Muća u Dalmatinskoj zagori može se uzeti prijelaznim područjem s obzirom na ravnopravnu uporabu obaju tipova vunениh pregača, odnosno kombiniranje prugastih i klječanih uzoraka, koji kao da se bore za osvajanje površine pojedinačnih pregača. Donja grupna fotografija žena iz Ogorja

³⁰ Vidi bilješku 18.

zorno ilustrira istodobnu pojavu kako šivanih *traversi*³¹ tako i klječanih i prugasto tkanih pregača u prvoj polovini 20. stoljeća.



Pregača, Bračević (Muć), 1. pol. 20. st. (inv. br. 630:SLT;8140)



Kolo u Ogorju kod Muća, 1940. g. Foto: Stühler (F-2371)

³¹ Usvajanje platnene gornje odjeće u tradicijskoj kulturi tzv. dinarskog područja u pravilu je odraz primanja utjecaja iz primorja, kroz dinamičnu komunikaciju s njim. Zbog blizine Splita Muć je, očekivano, bio izložen tim utjecajima.



Vrlićanke, 1952. g.; vunena pregača je obavezna. Foto: Stühler (F-2740)

Klječane pregače

Kako je već navedeno, pregače izrađene klječanjem u muzejskoj Zbirci imaju izrazitu brojčanu prevlast, što je zasigurno uvjetovano i njihovom raznolikošću i vizualnom atraktivnošću, a ne samo nekadašnjom širokom upotrebom. Naročito se to odnosi na akvizicije iz ranoga razdoblja djelovanja Muzeja u prvoj polovini 20. stoljeća, kada se sakupljačka politika uglavnom temeljila na estetskom kriteriju, a kod klječanih je predmeta estetska komponenta izraženo prisutna. Varijacije u bojama i tonovima pređe te u izvedbi motiva i kompozicija kod njih su gotovo neograničene pa se među stotinama pregača ne nalazi identičnih primjeraka. Moglo bi ih se s pravom sagledati i kao umjetnička ostvarenja.

Govoreći načelno o tradicijskim tkanim tvorevinama na južnoslavenskom području, Đurđica Petrović je jezgrovito i s dozom ushita zabilježila:

U cjelini uzeto, narodne tkane rukotvorine su dopadljive, i svaki komad predstavlja malo umjetničko djelo, izraženo na njemu specifičan način. One plijene kolorističkim i ornamentalnim rješenjima, pogotovo tkanja izrađena u duhu tradicionalnog, baštinjenog likovnog iskazivanja, a posebno zato što je to bio

*ručni rad uglavnom nepismenih žena, izvođen u predahu između mnogobrojnih domaćih obaveza.*³²

Pritom autorica nije propustila istaknuti koloristička rješenja, ornamentalne detalje i kompozicije koncipirane na klječanom pregačama iz zaleđa Dalmacije. Likovni aspekt njihove dekoracije, izvedene ovom arhaičnom tehnikom u samome postupku tkanja, jedna je od redovitih tema u okviru svake obrade folklornoga likovnog izraza i njegovih kreativnih i estetskih dosega.³³

Dok jednostavni geometrijski uzorci na vunanim tkanjima imaju prapovijesno ishodište, oni složeniji i sitniji javljaju se vjerojatno s orijentalnim utjecajima krajem 15. st., a širu primjenu dobivaju tek dva stoljeća kasnije. Posredstvom Turaka usavršavane su tkalačke vještine općenito, te je obogaćivan kolorit i likovni sadržaj tekstilnih rukotvorina.³⁴

Drži se da su na tkanim narodnim rukotvorinama s ovih prostora među geometrijskim motima kao što su pruge, rombovi i trokuti, najzastupljeniji oni romboidni. Svaki je kraj usto pokazivao određenu sklonost ka korištenju pojedinih ukrasnih motiva pa je tako, primjerice, u zaleđu sjeverne Dalmacije na pregačama čest motiv u obliku slova S.³⁵ U ovom zapažanju zapravo prepoznajemo grupu motiva kukastog oblika, koji se javljaju pod nazivom „kuke“, „kukice“, „kuke samice“ i sl.

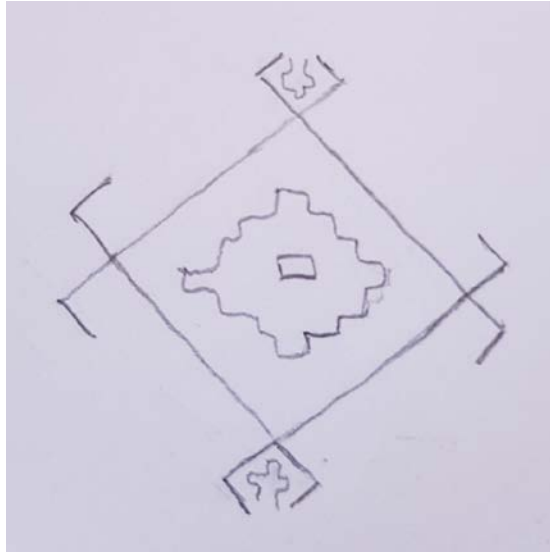
Premda su klječani ukrasi isključivo geometrijskog karaktera, pojedini narodni nazivi za određene motive ukazuju na granične slučajeve između čisto geometrijskih i stiliziranih zoomorfni motiva. Na primjer, „račići“ - vrsta *klički*, tj. klječanih motiva s vrličkih pregača, uistinu podsjećaju na rakove gledane odozgor, iako su sačinjeni od samih geometrijskih elemenata.

³² 1988:43.

³³ Tako u sveobuhvatnom pregledu hrvatske tradicijske kulture, u poglavlju „Folklorni likovni izraz“, autorica Branka Vojnović-Traživuk ističe zadivljujuću kolorističku i ornamentalnu ritmizaciju na klječanim pregačama i torbama (2001:392-393).

³⁴ Petrović 1988:41-42; Radauš Ribarić 1988:22.

³⁵ Petrović 1988:42.



Shematski prikaz „račića“



Detalji s vrličkih pregača iz 1. pol. 20. st. (inv. br. XV/93 i XV/338)



Djevojačka klječana pregača, Kukar (Vrlika), 1936. g. (inv. br. XV/93)
Kličke idu odozgor prema dolje: strijeka, kombinirani račići, jabuke i tako opetovano. Završavaju u donjem dijelu duplom krivom, polujabukama, strijekom, duplom krivom i strijekom, a sa strana je dupla kriva s kukama.

Takvi su nazivi (klječanih) motiva bili dijelom lokalnog nasljeđa ili su rezultat maštovitosti samih tkalja koje su nadahnuće pronalazile neposredno u prirodnome svijetu oko sebe.³⁶ Pri tome su se nazivi za slične motive mogli razlikovati od

³⁶ Ibid.

mjesta do mjesta ili su se isti nazivi rabili za drukčije motive na drugim lokalitetima.

Dragocjen izvor naziva klječanih motiva su nam zapisi s terenskih istraživanja koja su provele ranije generacije stručnjaka Muzeja, dok su ti nazivi još bili u širokoj uporabi. Uz spomenute „račice“ u vrličkom kraju zabilježeni su i sljedeći: „klišta/klještašca“, (sklopljene/zatvorene) „kuke“, (dupla) „kriva“, „strijeka/strika“, „pokosica/pokvasica“, „križići“, „krila/krilašca“, „ruke“, „rebra“, „oka“, „vodice“...



Rebra - motiv s pregače; Cetina (Vrlika), poč. 20. st. (inv. br. XV/623)



Ruke - motiv s pregače; Kukar (Vrlika), 1890. g. (inv. br. XV/2589)



Pokvasice – motiv s pregače; vrličko područje, poč. 20. st. (inv. br. XV/1423)



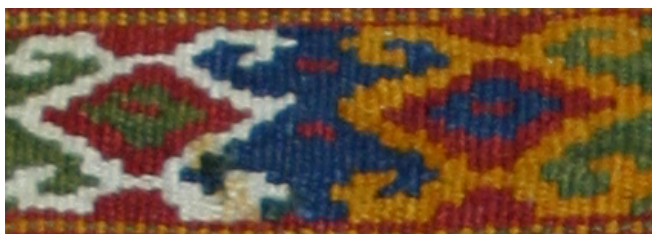
Krilašca – motiv s pregače; Cetina (Vrlika), poč. 20. st. (inv. br. XV/623)



Zatvorene kuke - motiv s pregače; Podosoje (Vrlika), 1920-ih (inv. br. XV/256)



Sklopljene kuke – motiv s pregače; Kukar (Vrlika), 1936. g. (inv. br. XV/92)



*Sklopljene kuke*³⁷ – motiv s pregače; Škabrnja, poč. 20. st. (inv. br. XV/331)

³⁷ Primjer korištenja istog naziva za drugačije motive na različitim lokalitetima.



Cile kuke roge – motiv s pregače; vrličko područje, poč. 20. st. (inv. br. XV/1423)



*Kuke*³⁸ – motiv s pregače; Kukar (Vrlika), 1925. g. (inv. br. XV/710)

³⁸ Ovaj motiv pojavljuje se pod raznim nazivima: „kuke“, „kuke samice“, „kuke samostane“ ili „sklopljene kuke“.



Pregača, Kukar (Vrlika), 1925. g. (inv. br. XV/710)
Kličke odozgor prema dolje: *vodice*, *klještašca*, *vodice*, *pokvasice*. Ovo se ponavlja 3 puta, a završava *vodicama* i *kukama*. Uz rubove pregače idu *vodice*.



Klječana pregača, Raštane (Ravni kotari), 2. pol. 19. st. (inv. br. XV/504)

Motivi odozgor prema dolje: *ilici, pruci, jabučice, pruci, ilici, pruci, kukice, pruci, ilici, pruci, jabučice, pruci, ilici, pruci, kuke samice* (kombinacija se ponavlja 3 puta).

U usporedbi s vrličkima, sjevernodalmatinske pregače imale su sitniju klječanu ornamentiku. Ponajviše je to vidljivo na starijim primjercima iz druge polovine 19. st., a osobito onima koji su bili dijelom nošnji žena pravoslavne vjeroispovijesti. No, prema

sredini 20. stoljeća tkani motivi na pregačama općenito postaju krupniji, što bi se moglo sagledati i kao vrst stilske degradacije.

Različito se na promatranom području uočava i u koloritu korištene vunene pređe. Posebno u kninskom kraju prevladavaju tamni tonovi na pregačama, čemu pridonosi i njihov raskošni obrub od tamnih, nerijetko crnih, resa. Nasuprot tome, na vrličkim pregačama pojavljuje se puno veći raspon živih boja, a na djevojačkim primjercima mlađeg postanka i neke novousvojene boje, poput *vinđa* ružičaste.



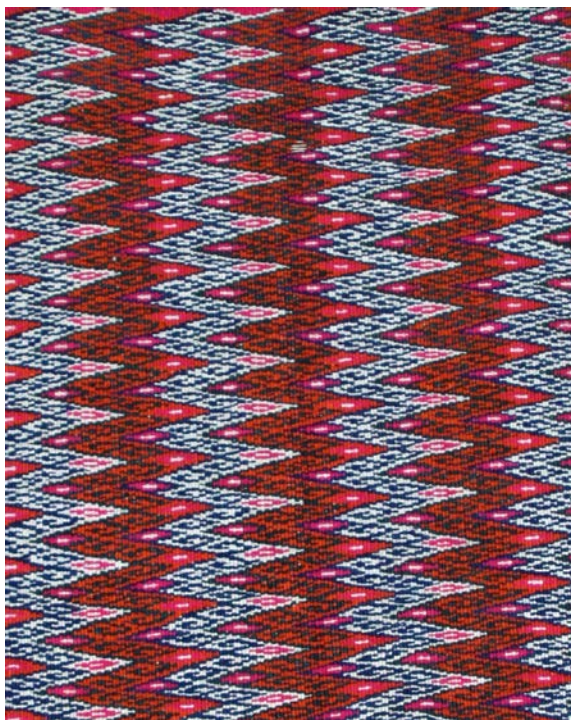
Djevojačka pregača tkana *vinđa* pređom; Vrlika, oko 1950. g. (inv. br. XV/1190)



Pregača, Obrovac, poč. 20. st. (inv. br. 1665)



Pregača pravoslavke, Pađene (Knin), oko 1930. g. (inv. br. XV/742)



Uzorak s pregače, Benkovac, poč. 20. st. (inv. br. 6603)

Osobitost vunениh pregača sjeverne Dalmacije je i dodatni rubni ukras našiven preko tkane površine. Poznat pod etnografskim i narodnim nazivom *građa*, taj tekstilni „nakit“ sačinjen je od spajanih komadića skupocjene vunene tkanine (čohе, *čoje*), prethodno minuciozno izrađene vezom.

Ukrasna *građa* je jedno od najistaknutijih obilježja sjevernodalmatinske tradicijske gornje odjeće i vunene obuće, pa tako i pregača.³⁹ Za njeno „građenje“ korišteni su komadi kupovne čohе raznih oblika u crvenoj, modroj ili zelenoj boji, a u

³⁹ *Građa* se javlja na vunениm dijelovima nošnji nešto širega područja, posebice u vrličkom kraju, no tu ne i na pregačama.

Preciznije, ovaj način kićenja nošnje i torbi veže se uz zapadni dio tzv. dinarske etnografske zone: podvelebitska sela Like, Ravne kotare i Bukovicu, velebitsko Podgorje, manji dio priobalja i dio Dalmatinske zagore te uz područje jugozapadne Bosne.

(<https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-5652>)

vezivu prevladavaju blagi tonovi višebojne svilene niti.⁴⁰ Među zaobljenim geometrijskim motivima s *građe* osnovni je i dominantan motiv „četverokuke“, odnosno svastike, u svim njenim varijantama: „dvokuke“, „osmerokuke“, „šesnaesterokuke“... Ta je polikromna ornamentika izvezena izuzetno sitnim i finim lančanim bodom (lančancem) – najzastupljenijom tehnikom u vezenom ukrasu vunene odjeće i obuće iz Bukovice, Ravnih kotara i Vrlike. Sićušne karičice lančanog boda kojim su „iscrtani“ ornamenti, skoro je nemoguće prostim okom razlučiti. Nevjerojatno vješto i do savršenstva precizno vezilje su ga izrađivale po samoj površini čohe, gotovo bez tragova na naličju tkanine, pa se čini kao da vezivo lebdi nad njom.

Pri slaganju djelića od čohe u veće cjeline, njihovom apliciranju na odjevni predmet, kao i pri samom vezenju motiva, strogo je poštovano načelo simetrije. Usto je ukras pregače vrlo često bio usklađen s onim na suknji.

Ovakav način kićenja ruha smatra se jedinstvenim ne samo na našem području, već i šire.⁴¹ Kao vrijedna nematerijalna kulturna baština, umijeće izrade *građe* nalazi se na Listi zaštićenih kulturnih dobara Republike Hrvatske.

Uz *građu*, sjevernodalmatinske pregače resile su još srmene trake zlatne i srebrne boje, razna pozamanterija poput *luštrina* (metalnih šljokica) i/ili cik-cak *istrig* od crvene čohe.

⁴⁰ Iza Prvoga svjetskog rata u upotrebu ulaze otvorenije nijanse pamučnoga konca, poput narančastog i ružičastog, što se posebno očituje u nošnji katolkinja (Vrkić Žuvanić 2010:13).

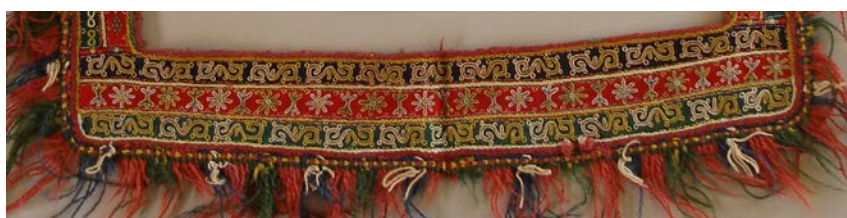
⁴¹ Vrkić Žuvanić 2010:25.



Detalj *građe* na pregači, sjeverna Dalmacija, poč. 20. st. (inv. br. 630:SLT;6568)



Detalj *građe* na pregači, Benkovac, poč. 20. st. (inv. br. 1649)



Građa otparana⁴² s pregače, sjeverna Dalmacija, poč. 20. st. (inv. br. 6323)

⁴² Kad se podere odjevni predmet ili vunena obuća ukrašena *građom*, ona se otpara kako bi se sačuvala i prišila na novi predmet. Primjena načela praktičnosti i ekonomičnosti općenito nije rijetkost u tradicijskoj kulturi življenja; dapače, u samoj je njezinoj srži.



Pregača, Benkovac, kraj 19. st. (inv. br. 1650)



Pregača pravoslavke, Kašić (Ravni kotari), poč. 20. st. (inv. br. XV/1134)



Pregača s *istrigom* od čohe; Drniš, kraj 19. st. (inv. br. 1026)



Pregača, kninsko področje, kraj 19. st. (inv. br. 3207)



Pregača, Škabrnja, poč. 20. st. (inv. br. XV/331)
Motivi odozgor prema dolje: *iličići*, *kuke*, *iličići*, *sklopljene kuke*, *iličići*, ***kola***, *iličići*, *sklopljene kuke* itd.

Kao posebna grupa sjevernodalmatinskih pregača izdvajaju se one koje na sebi nose krupno klječani motiv „kola“, uočljiv na priloženim fotografijama. Vizualno naročito privlačne, pregače s tim motivom izvedenim samostalno ili u raznim kombinacijama, u očima promatrača izazivaju čak privid pomicanja ili treperenja tkane površine. Gotovo da bi se stoga ovakvi primjerci mogli svrstati među djela op-arta, a njihove anonimne autorice u vrsne umjetnice.



Pregača, Promina (Drniš), kraj 19. st. (inv. br. 1034)



Pregača (dio), Knin-Benkovac, poč. 20. st. (inv. br. 7165)



Pregača (dio), Knin-Benkovac, poč. 20. st. (inv. br. 7158)

Umjesto zaključka

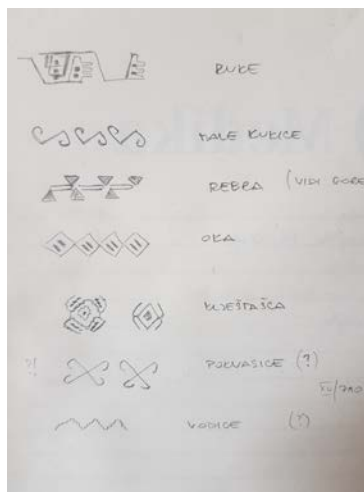
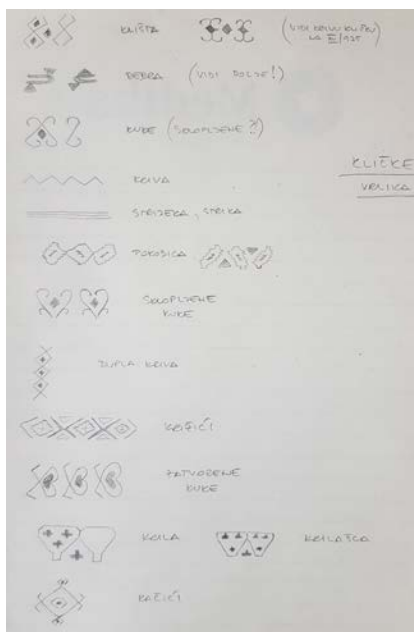
U unutrašnjosti Dalmacije mnoge su žene još do pred 80-ak godina s predanošću ispunjavale ulogu nositeljica tekstilnoga rukotvorstva. Na njima je počivao cijeli proces izrade tekstilija, počevši od nebrojenih pripremnih radnji do krajnjih proizvoda za kućnu/obiteljsku i gospodarsku uporabu: odjevnih predmeta, vunениh torbi različite namjene, vunene užadi i prekrivača. Danas je gotovo nepojmljiva količina truda i vremena što su ih u taj rad ulagale, iskazujući pritom neizmjernu strpljivost i umješnost, a nerijetko i darovitost.⁴³ Koliko god bile vođene ili pak ograničene tradicijskim likovnim izričajem svoje uske sredine, u izradu i ukrašavanje tekstilnih, a prvenstveno odjevnih predmeta, neizbježno su unosile i dio osobnosti te izražavale vlastita kreativna nadahnuća.

Svečana narodna odjeća spada u najslikovitije sastavnice etnografske baštine. Stoga nije neobično da je u vrijeme

⁴³ Istina, i danas postoje primjeri održavanja ovih tradicijskih vještina i tehnika, no radi se tek o rijetkim i pohvalnim pojedinačnim slučajevima.

intenzivnog sabiranja i osnivanja hrvatskih etnografskih muzeja u prvim desetljećima 20. stoljeća, najveći dio muzejske građe pripadao upravo tekstilnim predmetima. Zanimanje građanskog sloja društva za proizvode tzv. narodne umjetnosti posredno je i pomoglo održanju tekstilnoga rukotvorstva do polovine 20. stoljeća.⁴⁴

Sagledana u cjelini, svečana nošnja djelovala je poput svojevrzne protuteže jednostavnosti, skromnosti pa i oskudici, koje su obilježavale život u seoskim tradicijskim zajednicama dalmatinskoga zaleđa. Svaki zasebni dio nošnje imao je u tome svoju zaslugu, a kod žena su se frontalno isticale tkane pregače, prema kojima je ovom prilikom i usmjerena sva pažnja.



Identificiranje klječanih uzoraka (radni materijal)

⁴⁴ Vojnović Traživuk 2021:44-45.

APRONS FROM THE COLLECTION OF COSTUMES OF THE DALMATIAN HINTERLAND OF THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM SPLIT

(Summary)

An apron is an item of clothing worn over other clothing to protect it from dirt and damage. In addition to this basic practical function, it has served (and continues to serve) decorative and ceremonial purposes throughout its long history, with its roles changing and overlapping over the centuries. In the traditional culture of dressing many peoples it has survived as an indispensable part of the costume. Until deep into the 20th century, it was tied around the waist every day and every day by women, girls and girls in the hinterland of Dalmatia. Their aprons, as an obligatory part of the costume, in addition to their practical role, almost regularly had a decorative one.

There are as many as 527 aprons in the EMS Dalmatian Hinterland Costume Collection, which has a total of 4,322 textile items. They, therefore, make up more than one-eighth of the entire Collection, which unequivocally speaks of the importance of this segment of traditional textile handicrafts. For the production of aprons and other clothing items in this area, the wool of domestic sheep was most often used, the breeding of which formed the basis of the farm. The whole process from the processing of woolen raw materials to the making and decorating of clothes, within traditional communities rested on women.

Two basic types of woolen aprons have been recorded in the hinterland of Dalmatia. They differ in the way they are made or woven, which ultimately gives them a distinctive look. In the southeastern part, aprons woven with simpler techniques predominate and are most often red with woven transverse stripes. In the northeastern part, aprons are usually woven with the decorative kneeling technique, which performs a variety of geometric ornaments. The latter have a distinct numerical advantage in the Collection, which is conditioned not only by their former wide use, but certainly by their special artistic properties.

Keywords: apron, wool, weaving, traditional textile handicrafts, Dalmatian hinterland

Literatura i izvori:

Eckhel, Nerina. 2007. „Od runa do tkanine“. U *Dalmatinska zagora nepoznata zemlja*, ur. Joško Belamarić i Marko Grčić. Zagreb: Ministarstvo kulture RH, 513-517.

Eckhel, Nerina. 1988. „Uzgoj i obrada tekstilnih sirovina i proizvodnja tekstila“. U *Čarolija niti...*, ur. Jelka Radauš Ribarić i Dunja Richtman Auguštin. Zagreb: MGC, 25-40.

Fototeka Etnografskog muzeja Split

Fukai, Akiko et al. 2010. *Fashion. A History from the 18th to 20th Century. Volume I: 18th and 19th Century*. Köln: TASCHEN GmbH.

Gavazzi, Milovan. 1991. *Baština hrvatskog sela*. Zagreb: Otvoreno sveučilište.

Gušić, Marijana. 1955. *Tumač izložene građe*. Zagreb: Etnografski muzej Zagreb.

Jakšić, Ida. 2007. „Tradicijska odjeća od Knina do Vrgorca“. U *Dalmatinska zagora nepoznata zemlja*, ur. Joško Belamarić i Marko Grčić. Zagreb: Ministarstvo kulture RH, 519-525.

Muraj, Aleksandra. 2001. „Privređivanje: poljodjelstvo i rukotvorstvo“. U *Hrvatska tradicijska kultura - na razmeđu svjetova i epoha*, ur. Aleksandra Muraj i Zorica Vitez. Zagreb: Ministarstvo kulture RH, 95-163.

Petrović, Đurđica. 1988. „Likovne karakteristike narodnih tkačkih rukotvorina“. U *Čarolija niti...*, ur. Jelka Radauš Ribarić i Dunja Richtman Auguštin. Zagreb: MGC, 41-44.

Radauš Ribarić, Jelka. 1988. „O tekstilnom rukotvorstvu na tlu Jugoslavije kroz vjekove“. U *Čarolija niti...*, ur. Jelka Radauš Ribarić i Dunja Richtman Auguštin. Zagreb: MGC, 13-24.

Vojnović-Traživuk, Branka. 2001. „Folklorni likovni izraz“. U *Hrvatska tradicijska kultura - na razmeđu svjetova i epoha*, ur. Aleksandra Muraj i Zorica Vitez. Zagreb: Ministarstvo kulture RH, 391-401.

Vojnović Traživuk, Branka. 2021. „Tekstilno rukotvorstvo u Dalmaciji“. *Ethnologica Dalmatica* Vol. No. 28:19-49.

Vrkić Žuvanić, Marija. 2010. *Četverokuka – Šareni vez na čohi sjeverne Dalmacije*. Zadar: Narodni muzej Zadar.

<https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> Pristup 2. 2. 2022.

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=9621> Pristup 14. 2. 2022.

<https://en.wikipedia.org/wiki/Apron> Pristup 21. 3. 2022.

<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=50093> Pristup 21. 3. 2022.

<https://www.aussiechef.com.au/blog/history-of-aprons/> Pristup 30. 3. 2022.

<https://hr.puntomariner.com/the-history-of-the-apron/> Pristup 30. 3. 2022.

https://hr.wikipedia.org/wiki/Minojska_kultura Pristup 1. 4. 2022.

<https://alsco.com/resources/aprons-history-industries-evolution-modern-usage/> Pristup 5. 4. 2022.

<https://bellatory.com/fashion-industry/HIstoryofClothingApronsPracticalandDecorativeFashionClassics> Pristup 7. 4. 2022.

https://hr.wikipedia.org/wiki/Minojska_kultura Pristup 11. 4. 2022.

<https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-5652> Pristup 17. 5. 2022.